

"עיר של פסגות"

הצעה להדרכה קונספטואלית של ירושלים / ארנון ברוקשטיין, יולי 2008 *¹

C כל הזכויות לטקסט זה על כל חלקיו שמורות לארנון ברוקשטיין, אין לעשות כל שימוש שהוא, כתוב או מילולי בטקסט ובתכניו, או בקונספט שהוא יוצר בלא לקבל אישור מהמחבר.

שלש פסגות ישנן בירושלים: במזרח העיר, במערבה ובמרכזה, ושלושתן מייצגות שלשה היבטים לאופייה המיוחד של העיר:

היסטוריה מקודשת **בהר המזרחי** וסביבתו הקרובה.

זיכרון לאומי, וזיכרון כלל יהודי בשלשת אתרי הזיכרון הממלכתיים **בהר הרצל**,

לאומיות ממלכתית מודרנית במוסדות השלטון והתרבות **בגבעת דם** וסביבתה.

חלקו האחרון של טקסט ההדרכה להלן ינסה ליצור קשר רעיוני בין שלש הפסגות, המייצגות קדושה היסטורית תלת-דתית, זיכרון לאומי כלל יהודי, וממלכתיות ישראלית, ויציע דרך ל"הדרכה קונספטואלית" של כלל ירושלים.

הטקסט המוגש בזאת מהווה עיבוד נרחב של טקסט הדרכה המכונה: "ירושלים בתבנית שלשה הרים", שפורסם בגרסא מצומצמת מאד כבר בשנת 1993 בחוברת "אריאל"². מדובר בהדרכה ה,,מגישה" את ירושלים למבקר בה באופן לא שגרתי.

בחלקה הראשון של הדרכה זו, החלק המכונה "המסע אל טבור העולם" משמשים אתרי ירושלים ונופיה, ברקע לסיפור תולדות ירושלים כמיתוס מתמשך: מיתוס מדרשי יהודי נוצרי ומוסלמי, שדבר אין לו עם ירושלים ה"ארצית", הנגלית. מיתוס הרואה באתרי ירושלים גיא חיזיון לאירועים א-היסטוריים, קוסמיים, מחוללי מהפכה תודעתית וקיומית. מיתוסים של בריאה, "שער שמיים", ואסכטולוגיה. זהו סיור המגיש את ירושלים כמושג, כקונספט, כמקום הולדתן של תפיסות העולם המהפכניות ביותר של רוח האדם במרחב הגיאוגרפי של ההמיספירה המערבית של העולם. הדרכה זו מציגה את הטרמינולוגיה המדרשית הנועזת ששלוש הדתות המונותאיסטיות מתייחסות בה אל העיר, תוך הבנה והכרה בהיזון ההדדי הבין-דתי של מסורות אלו, וכפי שניראה להלן, משום אופיין המיתי המודגש, אין בהן "מוקדם" ו"מאוחר".

¹ * מנהל הדרכה בעבר של המוזיאון לתולדות ירושלים. רכז הדרכה מייסד של בי"ס שדה ללימודי ירושלים "מרכז ספיר" ברובע היהודי. קצין הדרכה של המדרשה לחינוך מפקדים "הר גילה". מחבר ספר הדרכה בסדרת Merian הגרמנית 1989. מחבר טקסט ההדרכה הקולית "EASY GUIDE" לתצוגת מוזיאון תול" י-ם. וטקסט ההדרכה לכלל מסלולי העיר. (בשנת 1995. היה מוזיאון "מגדל דוד" הראשון בעולם לאמץ הדרכה קולית מסוג זה וב-1996 הפכה ירושלים לעיר הראשונה המודרכת בטכניקה זו). מסיים תוכנית ההכשרה בביהמ"ד ע"ש שכטר בירושלים ללימודי רבנות מסורתית.

² "אריאל" 92 91 שנת 1993: מנחה לירושלים במלאת 25 שנים לאיחודה, בעריכת אלי שילר.

חלק ראשון:

"מסע אל טבור העולם" ומבט נוסף על קדושת הר-המוריה /

ח'ראם א- שריף, וגבעת הגולגותא.

ירושלים היא עיר בה מסורת, דמיון ומיתוס, מתערבבים עם אמיתות היסטוריות, אך דווקא אלו הראשונים, מהווים חלק מרכזי בטרמינולוגיה שמכתיבה בין השאר גם את השיח הפוליטי העכשווי הנוגע בה.

למי שהמדרשים שיובאו להלן ייראו מופרכים משהו, ומנותקים ממציאות ימינו, נזכיר את פעילותן של מחתרת ג"ל (גאולה לישראל) ו"המחתרת היהודית" בשנות השבעים והשמונים: אנשי אקדמיה, קציני צה"ל במילואים ובהם בעלי דרגות בכירות, אשר תכננו את פיצוץ המבנים המוסלמיים המקודשים על הר הבית מתוך תפיסה משיחית אסכטולוגית משיחית, של "איתערותא דלתתא" (ביטוי ארמי שפירושו התעוררות אנושית ומעשה אנושי "מלמטה"), אשר תגרום בעקבותיה ל"מלחמת קודש", "ג'יהאד" מוסלמי בהיקף ועוצמה כמותם לא ראה העולם עדיין. מהלך שכזה יחייב, במעין מניפולאציה על האלוהות, את התערבותה של זו בהיסטוריה, מה שמכונה "איתערותא דלעילא" (התעוררות מלמעלה), זירוז הקץ והחשת הגאולה.

דוגמא מאוחרת ומצומצמת יותר היא זו של אירועי "מנהרת הכותל" בספטמבר 1996: הצהרתו של בנימין נתניה ובמילים: "אני נוגע בסלע קיומנו", והכרזת "ג'יהאד" מצד ראש הרשות הפלסטינית, יאסר ערפאת מאידך, אשר לוותה בציטוט פסוקי קוראן הקוראים לחירוף הנפש. אלו הביאו מיידית למהומות במהלכן נהרגו 17 חיילי צה"ל, 69 פלסטינים, ונפצעו מאות!

ברצוני להדגיש כי אחת ממטרות ההדרכה של "המסע אל טבור העולם" היא להראות כיצד מרכיבים משמעותיים מסדר היום הלאומי של מדינת ישראל ושל האזור כולו, בימינו אנו של המאה העשרים ואחת, מרכיבים הרי-גורל ממש, הנושאים בחובם זרעי פורענות ותקווה (בהתאם לנקודת המבט עליהם), ניזונים גם בזמננו שלנו מטרמינולוגיה משיחית, מיסטית, מטא- היסטורית בעליל, המבוטאת לא אחת באורח מניפולטיבי ע"י אישים מהצמרת הפוליטית, שהם לעתים קרובות חילוניים ומודרניים בהשקפת עולמם היומיומית. ולו רק משום כך, חשיבותו של סיור בדגש זה היא כה רבה.

חלק ראשון: דממה

המראה המרהיב הנפרש מרום תצפיות הנוף של שלש הטיילות ברכס "ארמון הנציב" (מדרום לעיר העתיקה) מבליט מגוון רחב של ניגודים בין מזרחה של ירושלים למערבה:

בולטים ההבדלים בין עתיק לחדש, בין אוריינטלי למערבי, מסורתי מול מודרני, פלסטיני מול יהודי, ובין החלק המזרחי אשר בו מרוכזים אתרי קדושה צפופים ורבים, לבין החלק המערבי החסר אותם כמעט לחלוטין.

ניגוד בולט נוסף מתבטא במפגש הנוף המדברי הצחיח ממזרח, עם נוף הארץ הפורייה ממערב, ניגוד זה בולט במיוחד במרחב הגיאוגרפי הסובב את השלוחה המוארכת של הר המוריה, שכיוונה צפון/דרום. שלוחה נמוכה, צרה וארוכה זו, מכילה בחלקה הדרומי הנמוך יותר את "עיר דוד", ובחלקה הצפוני מתנשא מתחם "הר הבית", הוא ח'ראם א-שריף ("המקדש הנאצל") בפי מוסלמים.

תא שטח טופוגרפי צר ומוארך זה הוא קטע קצר מתוך קו חיצונית גיאוגרפי בכיוון כללי דרום-צפון אשר אורכו למעלה ממאה קילומטרים, הוא עובר כשדרה במרכזה של ארץ ישראל ומפריד כמעט בכל היבט אפשרי בין המדבר ממזרח לו, לבין הארץ הפורייה, הנושבת, ארצם של המתיישבים החקלאיים והעירוניים במערבו.

לניגוד זה אני מבקש לייחס משמעות סמלית:

מדבר יהודה הנושק ממש לגבולה המזרחי של ירושלים מתאפיין בתצורות נוף מלאות הוד. הנוף הסטאטי רב העוצמה בצירוף הדממה המדברית האופיינית, מסוגלים להעניק לאנשים הניחנים בנפש עדינה ורגישה, השוהים בו פרקי זמן ממושכים, חוויה רוחנית עמוקה הפורטת על נימי הלב והנפש ברובד הפנימי ביותר, ובמקרים קיצוניים אף חוויה של התגלות. שלש התגלויות המהוות נקודות מוקד של שלש "דתות התגלות" המונותיאיסטיות נחוו על רקע נוף מדברי: התגלות האל למשה ב"סנה הבוער" וזו המאחרת ובאותו מקום, לעם כולו ב"הר סיני". ההתגלות שחוה ישוע בזמן טבילתו בירדן, בערבות צפון ים המלח.

וזו של מחמד במדבר מכה, עת שמע לראשונה את הקול המצווה אותו לקרוא בשם אללה. נוסף לאלו את הנביא אליהו שחוה את אלוהיו "בקול דממה דקה" בחורב, ואת הנביאים ירמיהו ועמוס שעלו מהמדבר להשמיע את בשורתם.

ונציין את התנועה ההיסטורית שכוונה "אנכוריס" / "נסיגה", והביאה בתקופה הביזאנטית לנטישתם של אלפי מחפשי-אלוה את הריכוזים העירוניים הסואנים, ולפרישתם להתבודדות ולהתנזרות במדבריות הסמוכים בתקווה להתגלות רוחנית.

משמעות המילה "מדבר" בעברית היא "ארץ מרעה" אולם מעניין לציין כי שינוי ניקוד (Vocalisation) של המילה העברית מאפשר את הגייתה כ- "MEDABER", ואכן המדבר עשוי לכאורה "לדבר" אל אלו המסוגלים לוותר לזמן מה באופן מוחלט על עצמיותם, ובתוך השקט העמוק להאזין בכל מאודם לקולו, ולמסר שהוא מאפשר לשמוע...

המדבר וירושלים

באתר הגרעין הקדום של ירושלים ב"עיר דוד" מצוי המדבר באופן מודגש ומפתיע ממש לנוכח הארץ הפורייה: נופו של הר ציון המצוי ממערב לשלוחה שבדרומה "עיר דוד" שונה בתכלית מנוף

הר הזיתים המצוי מצידה המזרחי. (הדבר היה עוד מודגש ביתר שאת טרם נושב הר הזיתים בצפיפות של כנסיות והפך לאזור מושקה באופן מלאכותי).

הר ציון והארץ ממערב לו היו במהלך ההיסטוריה מושב לחקלאים, סוחרים, פקידים ואומני חרושת. אלו, בניגוד ל"אנשי המדבר" ובהם מחפשי ההתגלויות האלוהיות והנצח, חיו חיים של עשייה ויצירה ב"עולם המעשה" עולם חיי השעה והרגע.

ירושלים השוכנת בעת ובעונה אחת לפתחן של שתי צורות הנוף המנוגדות כל כך, היוותה לאורך כל תולדותיה מקום מפגש כמו גם זירה של עימות בין נציגי שתי צורות החיים ושתי תפישות העולם, עת עלו 'אנשי האלוהים' מהמדבר אל העיר להשמיע בה את חזונם.

ניסיון לטעון כי לניגוד מודגש זה בנופה של ירושלים יש חלק בסיפורה ההיסטורי המיוחד הוא מעט נועז, אולם ניתן להעניק לטיעון זוית נוספת, בבחינת דמותו והשתלשלות קורות חייו של מי שהפך להיות דמות אסוציאטיבית כמעט לירושלים בעיני מאמיני שלש דתות: המלך דוד.

שירו של המשורר שאול טשרניחובסקי- "האדם אינו אלא תבנית נוף מולדתו" מזהה את הקשר בין חייו של האדם, אופן פעולתו, מחשבותיו והנהגותיו, לבין הנוף בו נולד ובו בילה את שנות חייו הראשונות.

מעטות מאד הן הדמויות הספרותיות או ההיסטוריות, המקיימות באישיותן ניגוד כה חריף בין יצירות תאוותניות לרוחניות נעלה כדמותו של דוד, האיש שכל חייו עברו עליו ב"תפר" שבין המדבר ל"ארץ הנושבת": תיאורו במקרא הוא כאיש מלחמה, דמים, יצרים לוהטים ואינטריגות, ולמרות כל זאת הוא המלך אשר היהדות והנצרות גם יחד מייחסות לו את חיבור מזמורי ספר "תהילים", ספר התפילה המובהק במסורת היהודית ובליתורגיקה הנוצרית, והאסלאם גם הוא מונה אותו בשורת נביאי האמת.

למרות הצד האלים והיצרי באישיותו, מזהה המסורת האגדית בדוד את תמצית דמות "האדם המתפלל", ודמותו הפכה בספרות ובאגדה לדמות מיתולוגית כמעט, "גדולה מהחיים".

דוד נולד בבית לחם יהודה, עיירה המאופיינת בניגוד מובהק בין נוף המדבר ממזרח לה לארץ הפורייה ממערבה. בראשית מלכותו הפך את חברון (התל העתיק) המאופיינת במפגש דומה של נופים, למקום מושבו ולבירתו הזמנית הראשונה, ולבסוף כבש את ירושלים, ייסד את העיר מחדש, קרא לה בשמו, וקבע את חלקו הדרומי, הנמוך, של שלוחת הר המוריה, בין פסגת ההר בצפון למפגש הוואדיות בדרום, בין מורדות הר ציון במערב לאפיק הקדרון במזרח, להיות עיר בירתו, עיר חייו ומותו. איש הניגודים הנערץ במסורת היהודית, הנוצרית והמוסלמית גם יחד, מיקם את בירתו, את "עיר דוד" בתווך בין המדבר לארץ הפורייה.

פן זה של ניגודיות סמלית נרמז אף בשמה של העיר ירושלים. שם המצטיין בסיומת האופיינית בשפה העברית לשמות של כפילות, של דואליות: "י"ם" וכבר במקורות עתיקים נדרש שמה של ירושלים כמרמז על כפילות: "ירושלים של מעלה" ו"ירושלים של מטה". (בבלי, תענית עמ' ה')

חלק שני: ראשית

לירושלים מיוחדים שני סוגים של כתיבה היסטורית: האחת ממשית, קונקרטית ו, "עובדתית" בדומה לכל עיר אחרית בעולם, ובמקביל מיוחסת לה היסטוריוגרפיה, "מיתית" מטא-היסטורית טעונה ביותר, והיא ייחודית לה בלבד. זו עיר אשר המיתוסים של מסורות קדושה לשלש הדתות הפכו לחלק בלתי נפרד מהשיח ההיסטורי, הדתי, התרבותי והפוליטי אודותיה. למיתוסים אלו ישנו תפקיד משמעותי גם בדיון הפוליטי האקטואלי אודות עתידה של העיר.

מסורות דתיות המיוחסות לירושלים על ידי שלש הדתות האוחזות בה, עושות שימוש במושגים כ"ראשית", "קדושה", "שער השמיים", "אחרית הימים" ועוד:

מסורות אלו מדגישות כי ירושלים והר המוריה לא נתקדשו במהלך ההיסטוריה וביד אדם, כי אם קודשו לתכלית מיוחדת עוד בטרם החלה הספירה ההיסטורית, וכפי שנראה להלן: על ידי האל עצמו!

נדגיש כי בתיאור המקראי של כיבוש המלך דוד את ירושלים, העלאת ארון ברית ה' אליה, וקביעתה כעיר בירת ממלכתו, לא מוזכרת ולו גם ברמז אף לא אחת מהמסורות השונות שתובאנה להלן, שיקוליו היו ככל הנראה שונים בתכלית, ונבעו כתוצאה משיקולים גיאופוליטיים של מרכזיות האתר, מיקומו בין נחלת שבט המלך האהוב המת (שאול בן בנימין) לנחלתו שלו, - יהודה, והיות האתר "אקס טריטוריאלי", ומחוץ לנחלות השבטים השונים.

הדבר לא מנע ייחוס מאוחר של מסורות מרכזיות לעיר כפי שמסכם רמב"ם (ר' משה בן מימון) בחיבורו הגדול "משנה תורה". רמב"ם חוזר ומונה את המסורות המוקדמות המפרטות שלבים שונים במהלכם התקדש הר-המוריה במסורת היהודית: "מסורת ביד הכל שהמקום שבנה בו דוד המזבח בגורן ארוונה מלך יבוס, ומעליו בנה שלמה את בית המקדש, הוא גם המקום שבנה בו אברהם את המזבח ועקד עליו את יצחק, הוא המקום שבנה בו נח כשיצא מהתיבה, והוא המקום שהקריבו עליו קין והבל. בו הקריב אדם הראשון קרבן משנברא ומשם נברא. על כך אמרו חכמים: אדם הראשון נברא ממקום כפרתו".³ נדגיש שמסורות מופלאות אלו אינן מופיעות בספר הגות או מדרש, הן מופיעות בספר יסוד הילכתי אשר העם היהודי כולו עוקב אחר פסיקותיו עד ימינו אנו!

יתכן כי בבסיסה של היסטוריוגרפיה "מיתולוגית" זו, המעמידה שבע סיטואציות של "נקודות מפנה היסטוריות" בהליך התקדשותו של אתר הר המוריה, עמד אצל רמב"ם הצורך להדגיש, כי דמויות מפתח בתולדות האמונה והמסורת העלו קרבן לאלוהים במקום אשר יוחז ויועד למטרה זו של קירבה סמלית יתרה, (בשפה העברית קשורות שתי מילים אלו יחד) אולם בראש וראשונה יוצרת המסורת המצוטטת על ידי רמב"ם מה שניתן לכנות כ"היסטוריוגרפיה מיתית

רטרואקטיבית הקושרת את תולדותיה המקודשים של העיר עד לראשית הזמן ההיסטורי ממש! עד לזמנו של "אדם הראשון"! כפי שהוא נתפש במסורת היהודית המדרשית, כלומר - אדם מתפלל ומקריב קורבנות. (כאנקדוטה מעניין לציין כי מסורת מדרשית מדגישה ומגבילה את כל מעשיו של

³ משנה תורה, הלכות בית הבחירה, ב' ב'

אדם, מבריא אתו עד לגירושו מגן העדן, כמתואר בספר בראשית פרקים א' – ג' ובהם את הקורבן שהקריב, לשעות ספורות שנמשכו מבוקר עד אחר הצהריים של היום השישי לבריאה, זמן קצר טרם כניסת השבת הראשונה⁴).

זו בדיוק גם מטרתה של מסורת נוצרית המזהה את גבעת ה"גולגולתא" כאתר צליבתו, מותו, קבורתו ותחייתו של ישוע, ומספרת אגב כך גם את סיפורה המופלא של "קפלת אדם" המצויה בימין הכניסה הראשית של כנסיית הקבר:

מסורת מהמאה הרביעית המכונה "מערת המטמונים" ומופיעה במקור בשפה הארמית-סורית, מציינת את צוואתו של אדם הראשון לבנו שת, לפיה ציווה לטמון את גופתו בבוא העת ב"טבור הארץ" הוא "מקום הגאולה העתידה לבא". על פי סיפור זה, היה זה נח אשר מילא את הצוואה: כשהוא נושא את גופת אדם הראשון שנשמרה בתיבה ממי המבול, יצא נח לאחר שיבשה האדמה לחפש אחר האתר המבוקש. מלאך אלוהים הנחה את דרכו מהר אררט (הר המוריה לפי מסורת יהודית ונוצרית!) אל גבעת ה"גולגולתא", שם נבקעה האדמה למולו בצורת צלב, ובמרכזו הניח נח את גופת אדם. סיפור "מערת המטמונים" מסתיים בציון העובדה כי ראשו של "אדם הראשון" הונח במקום מעליו הוצב לימים צלבו של ישוע הגואל⁵.

הסיפור בונה באופן ויזואלי את בסיס המיתוס המכונן של מותו המכפר של ישוע על הצלב: טפטוף דמו אל תוך סדק בסלע הגולגולתא ומגע של דם זה בגולגולתא אדם הראשון הטמון בו. מגע הדם שנוצר בין ישוע בדמותו כגואל ומכפר, לבין החוטא הראשון הקדמוני הקבור למרגלותיו ממש, הביאו למעין תחייה סמלית של הרף-עין של אדם הראשון, שבריר רגע אשר די היה בו כדי לבסס את אפשרות המחילה על חטאיהם של המאמינים מאז ואילך.

אלפים רבים של ציורי צליבה מציינים קשר זה בהראותם את גולגולתא אדם הראשון בתוככי הסלע למרגלות ישוע הצלב, וזו קרוב לוודאי הסיבה המרכזית לכינויה של הגבעה: "גולגולתא", בארמית, Calvariae -1 "קלוואריה" בלטינית.

לא במקרה בחרה הכנסייה למקם את ה"אומפאלוס" - אגרטל שיש המעוצב כטבור ומסמל את "טבור הארץ", באולם "הקתוליקון" בתווך בין רום גבעת הגולגולתא-מקום הצליבה, המוות ו"קשר הדם" המכפר, לבין מבנה הקבר למרגלותיה, מקום קבורתו של ישוע ותחייתו לפי המסורת הנוצרית. מסורת "מערת המטמונים" מקבילה בכך למסורת היהודית המזהה אף היא את ראשית התקדשות "טבור הארץ" להיות מרכז הרוחני של העולם, כתוצאה אירוע אשר התרחש במציאות המיתית של ימי ראשית הזמן וטרם היסטוריה: בריאת אדה"ר ובניית המזבח על ידו. מרתק להיווכח עד כמה מוכנות שתי המסורות גם יחד, להתעלם במאמצייהן המדרשיים מהאבסורד שבניסיון ליחס את

⁴ *פסיקתא דרב כהנא "ראש השנה" ומקבילות, על בריאת אדם הראשון ומעשיו מיד לאחר בריאתו עד לגירושו מגן העדן בשלהי יום השישי, טרם היכנסו למציאות של יום השבת ה"בראשיתית". פיתוח של פירוש זה מאפשר את ההבנה לפיה מהווה ההיסטוריה האנושית כולה "מעקף" עצום ממדים בניסיון לחזור אל אותה נקודה של "שעת בין השמשות" על סף הכניסה לשבת, וכניסה אל מציאות עליונה זו אותה לא חווה עדיין שום אדם.

⁵ "מערת המטמונים" בתרגום לעברית, א. אפטוביצר "אריאל" ירושלים, מבחר מאמרים נבחרים, אפריל 1993

אתר הר אררט עליו חנתה לבסוף תיבת נח עם תום המבול, - להר המוריה הנמוך טופוגרפית מסביבתו!

האסלאם אוהז אף הוא במסורות דומות: "ראשו של אדם הראשון נמצא מימין לסלע" טוען מקור מוסלמי המוסיף לספרות "שבחי ירושלים" ג'אנר המכונה בערבית "פד'איל אל-קודס". "באחרית הימים, ממשיך מקור זה ומספר, - יעמוד אדם הראשון ברגליו על סלע הסח'רא עת ייאספו אליו כל צאצאיו"⁶.

האופן בו מאמצות לעצמן שלש האמונות מושגים זהים של היסטוריוגרפיה מיתית, ומסורות מטא-היסטוריות באשר לראשית התקדשותה של העיר עד לימי אדם הראשון, הופך כל וויכוח תיאולוגי אודות קדימותה של מסורת אחת על פני חברתה לוויכוח עקר ובלתי ניתן להכרעה, שהרי אדם הראשון לפי מסורות אלו הוא מבשר היהדות הנצרות והאסלאם במקביל...

למושג ה"אומפאלוס" כטבור הארץ ישנן מקבילות דוגמת משכן האורקל בדלפי, אולם מסורות יהודיות ומסורות פד'איל מוסלמיות מזהות בסלע אשר בראש הר המוריה הוא ה"סח'רא" נוסף על היותו טבור ארץ "יהודי" ו"מוסלמי", מרכיב מיתי טעון נוסף: "אבן-שתייה" במשמעות של "אבן התשתית". מסורות אלו מזהות בסלע הר המוריה את הנקודה הקוסמית ממנה הושתתה וממנה נפרשה והתפשטה הבריאה כולה, ולו גם באופן סמלי בלבד. סלע זה מייצג בה בעת גם את המחסום הפיסי המפריד בין מציאות ה"תהום" למציאות ה"עולם". ("...וטבעה האבן עד עומקי תהומות, ועשה אותה סניף לארץ, כאדם העושה סניף לכיפה, ולפיכך נקראת "אבן השתייה", שמשם הוא טבור הארץ, ומשם נמתחה כל הארץ..." פרקא דר' אליעזר פרק ל"ה) "אבן השתייה" היא לפיכך לא רק מרכזו הגיאוגרפי הסמלי של העולם, אלא נקודת המוקד והראשית של תהליך הבריאה כולו, ובלשון מודרנית אם נרצה- נקודת הראשית של אירוע "המפץ הגדול" של היקום כולו במשמעות של "עולם נברא".

חלק שלישי: "קדושה" ובדלות

מושג ה"קדושה" הפך להיות כמעט אסוציאטיבי לשם "ירושלים", ונלווה לו במסורת היהודית מושג "קודש הקודשים" המזהה את הסלע בראש הר המוריה כמרכזם של עשרה מעגלים קונצנטריים של תחומי "קדושה גיאוגרפית". מעגלים המתכנסים זה לפנים מזה, ומחלקים את המציאות הכללית של ה"עולם" בבחינת ה"מרחב" לרמות שונות הולכות ומזדקקות של "איכות הלכתית". במרכזם של המעגלים הקונצנטריים הפנימיים ביותר, אלו המתכנסים והולכים בשטח הר המוריה מצוי "קודש קודשים" הניתן להגדרה גם כ"נבדל הנבדלים" מבחינת ייחודו ההלכתי.⁷

⁶ אבן אלמרג'ע דף 51 ב' ומקבילות אצל עפר לבנה כפרי "ירושלים- טבור הארץ" במסורת האסלאם, קתדרה 69 (1994), עמ' 79-105, ר' גם "עיונים במעמדה של ירושלים באיסלאם הקדום" יב"ץ 2000
⁷ משנה "כלים" א' ו'. להלן כהן גדול ב"קודש קודשים" - משנה יומא ה' א'

המציאות ההלכתית הנבדלת, המתמקדת במוקד זה של "חלל", "מרחב", או "מקום", באה במגע עם שני מושגי בדלות נוספים – "קדושת" הזמן, ו"קדושת" האדם:

חשוב לציין כי משמעות מושג ה"קדושה" בהקשר זה של קדושת מקום / מרחב / אדם, כמו גם מושג הקדושה ככלל, מתקיים במסורת היהודית בקונטקסט הלכתי "פראקטי" בלבד! את מושג ה"קדושה" יש להבין לפיכך במשמעות של "נבדל", מוקצה ומיוחד לתכלית הלכתית מסוימת. (דוגמה למשמעות זו מהווה הביטוי: "הרי את מקודשת לי..." הנאמר בטכס נישואין הלכתי. משפט זה קובע ומסכם את מעמדה ההלכתי של הכלה, המתייחדת מרגע זה ואילך לנושא אותה בלבד בכל הנוגע לדיני אישות, בעוד שעד לרגע זה הייתה מותרת לכאורה מבחינה הלכתית לכל אדם).

על ממד המרחב

זו, וזו בלבד משמעות היות ארץ ישראל "מקודשת" משאר הארצות! "קדושתה" מתבטאת במצוות התלויות בה ומיוחדות רק לה, בעוד שבמרחק קצר מגבולותיה ה"מקודשים" הלכות דוגמת "שמיטה" "תרומות ומעשרות" וכד' שוב אינן תקפות. במשמעות זו של ייחוד ובדלות הלכתית מתייחדת אף ירושלים משאר חלקי א"י, שכן ישנן הלכות שונות אשר ביצוען אפשרי בירושלים בלבד, ובמרחק קטן ממנה הלכות אלו אינן עוד רלוונטיות. באותו האופן מתייחד הר המוריה משאר חלקי ירושלים, וכן הלאה עד למעגל הפנימי ביותר הנושא את התואר הכפול: "קודש קודשים" ובמילים אחרות – "נבדל הנבדלים" בכל הקשור לסגולותיו ולהלכות הנוגעות בו.

ממד הזמן

שבתות וחגים מתייחדים במובן ההלכתי משאר ימות החול בשנה בכך שבנוסף להלכות היומיומיות, מחויב המאמין היהודי בהלכות הרבות המיוחדות לשבת ו/או לחגים השונים המהווים "מעגל זמן" פנימי יותר. יום כיפור המכונה "שבת שבתון" מצוי במרכזם של "מעגלי הזמן" בהלכות המיוחדות לו בלבד, והנוספות לכל האחרות במעגלים החיצוניים לו.

האדם

במשמעות זו של חיוב הלכתי (ובזו בלבד!) מתייחד גם עם ישראל בקרב העמים, שכן חיוביו ההלכתיים של יהודי/ה אינם חלים על שום אדם שאינו בן/בת העם היהודי. אלו האחרים חייבים ב"שבע מצוות בני נח" בלבד, שהן "מצוות האדם" באשר הוא אדם. בקרב עם ישראל מהווה עד היום ציבור ה"כוהנים" "מעגל פנימי" של רמת חיוב הלכתי גבוהה ונבדלת משאר העם, (רמת חיוב שכיום אינה אלא הד קלוש לשפע החיובים ההלכתיים היתרים שאפיינו את בני מעמד זה בזמן שהמקדש עמד על תילו). אז גם התקיימה בקרב הכוהנים ה"קטגוריה" הנבדלת של "כוהן גדול". עליו חלו כל החיובים ההלכתיים של "כלל האדם", כלל העם, כל החיובים ההלכתיים ה"כוהניים", ונוספו עליהם החיובים אשר ייחדו אותו בלבד.

המיוחד והמשמעותי בחיובים ייחודיים אלו כרוכים היו בכניסתו של הכהן הגדול אל "קודש הקודשים" ביום הכיפורים הוא "שבת השבתון".

שלשה מעגלי "בדלות" התכנסו אז לכלל תבנית "פירמידה" סמלית, אשר הפגישה את שיאי שלשת הממדים בנקודת מוקד אחת:

שיא קדושת / נבדלות המרחב, שיא קדושת/נבדלות הזמן, ושיא קדושת/נבדלות האדם!

היראה העצומה שעורר אירוע שנתי יחידאי זה נבעה גם מביטוי "שם המפורש גדול וגורא" של האלוהות בחיתוך שפתיו של הכהן הגדול. (שאינו ארבע האותיות המוכרות י. ה. ו. ה.) אירוע אשר התרחש אך ורק במקום זה ובזמן זה. (וראו הרחבה מעניינת בהערה בתחתית העמוד)* ובאפשרות של חוויה מיסטית שעשויה הייתה להתעצם עד כדי "ראיית האל פנים אל פנים"⁸

חלק רביעי: שער השמים

מסורות פרשניות שונות מזהות בהר המוריה את המקום בו התרחש סיפור "חלום יעקב" (בראשית פרשת "ויצא"): בזמן שברח יעקב צפונה אל חרן (דרום תורכיה, גבול סוריה בימינו) מפני עשיו אחיו, לאחר שגזל ממנו במרמה את בכורתו. הוא מצא עצמו נאלץ בשל שקיעה מוקדמת במיוחד של השמש (שקיעה שהייתה מעשה נס לפי מדרש ב"בראשית רבא", ור' פירוש רש"י שם) - ללון באתר המכונה שלש פעמים בזו אחר זו בשם: "מקום". מילה זו "מקום" (בה' הידיעה) מציינת באחת הפרשיות הקודמות במקרא (פרשת "וירא" - פרשת "העקידה") את האתר אליו נשלח אברהם על פי המדרש על מנת לעקוד בו את בנו יצחק. אתר המזוהה באופן מסורתי, למרות שהמקרא אינו אומר זאת! כהר המוריה. (דוגמא טובה, אחת מרבות, ל"תופעה הירושלמית" לפיה מסורות מתקבעות בתודעת המאמינים להיות אמת היסטורית "כתובה"..)

את ראשו הניח יעקב על אבן "מאבני המקום" ושם חלם את חלום "הסולם" אשר זכה לשפע פרשנויות, ורבות מהן באומנות הפלסטית לסוגיה.

אחד הפרשנים (אברהם איבן עזרא = ראב"ע) חידד ומצא כי המילה "סולם" מופיעה בתיאור בכתוב חסר וללא האות "ו" כלומר כ- ס. ל. מ. הוא נקט בגישה פרשנית מקובלת של "סיכול" (החלפת סדר) אותיות וקיבל תחת המילה "ס.ל.מ." את הביטוי "ס.מ.ל."

*פרשנות אזוטריה למפגש "תלת-ממדי" דומה היא זו של בעל ה"תניא", של ר' צדוק הכהן ("הפרי צדיק") והוגים חסידיים אחרים, ל"מעמד הר סיני": בביטוי "והר סיני עשן כולו" (שמות "יתרו" כ' 18) נדרשת המילה "עשן" כמייצגת ראשי תיבות: אותיות ע. ש. נ. עומדות מול "עולם" (ממד ה"מרחב"), "שנה" (ממד ה"זמן"), "פש" או "שמה" (ממד ה"אדם"). הפרשנות מתייחסת לקיצוניות הדרמטית של האירוע אשר במהלכו עברו לכאורה מציאויות ה"זמן", ה"מרחב" וה"אדם" (עם ישראל) טרנספורמציה של בלבול וערבוב. ניתן להבין כי בלבול זה גרם למותם החוזר ונשנה של בני ישראל מול הדיבור האלוהי הישיר, ולהכרח של האלוהים לחזור ולהחיותם פעם אחר פעם, לאחר כל דיבור ודיבור. (ור' הקבלה במדרשי שיר השירים רבה ו', שמות רבה ה' שם פ"ט, תלמוד בבלי מסכת שבת פ"ח ועוד) פרשנות זו מאפשרת הבנה טובה יותר של המסורת לפיה כוהנים גדולים רבים "לא הוציאו את שנתם", כלומר הם לא שרדו את "מפגש שלשת הממדים" אשר חזר בצמצום על החוויה האקסטאטית אשר כולה סוד, חוויית "מתן תורה" בהר סיני, ומצאו לפיכך את מותם בתוך "קדש הקודשים".

⁸ תניא: אמר רבי ישמעאל בן אלישע: פעם אחת נכנסתי להקטיר קטורת לפני ולפנים, וראיתי אכתריאל יה ה' צבאות שהוא יושב על כיסא רם ונישא, ואמר לי: ישמעאל בני, בְּרַכְנִי! – ...בבלי מסכת ברכות דף ז', ע"א

ניסיון פרשני זה מאפשר לנו לדון במהות ה"סמל" שמבטאים פרטי החלום. במיוחד מעניין לחדד בפרטי החלום ולשים לב לעובדת היות חלקו התחתון של הסולם "מוצב ארצה". על פי פירוש אפשרי- נטוע בעולם המושגים הארצי והחומרי, עולם הנתון להכרתם של חמשת חושניו. חלקו העליון של הסולם לעומת זאת "מגיע השמימה", נמתח אל המציאות הטרוסצנדנטית לכאורה, מופשטת, נצחית, אינסופית ועל-חושית, מציאות של "ה' ניצב עליו" שהיא מנוגדת בתכלית למציאות "רגלי" הסולם.

אם אין מפרשים את התיאור המקראי האמור כתיאור אנתרופומורפי גרידא, וכניסיון לתאר את האל בדמות הניתנת לראיה ולהבנה, (שכן יעקב,,ראה" לכאורה את האל בראש הסולם), הרי שניתן לראות ב"סולם" המדובר סמל המחבר בין שתי מציאויות מנוגדות זו לזו ומנותקות לחלוטין זו מזו. מול ניגוד וניתוק זה מודגש ה"סולם" כעצם (אובייקט) אשר תפקידו לחבר בין מציאות של "מטה"/"חומר" למציאות של "מעלה"/"רוחניות מפשטת, ויוצר אפשרות לחיבור בין שתי המציאויות. החיזיון מוסיף ומתאר דינאמיקה בלתי פוסקת של קשר רציף בין שתיהן, דינאמיקה המתבטאת במילים הסתומות "והנה מלאכי ה' עולים ויורדים בו" (פס' 12) ביטוי ציורי אשר פירושו רבים כמספר הפרשנים.

התיאור המקראי מציין את התרגשותו העצומה של יעקב כשהתעורר מחלומו, בהבינו כי החיזיון המופלא רמז למשמעותו ולשימושו העתידי של המקום בו לן את הלילה. משהבין יעקב כי מהותו של "מקום" זה מאפשרת התקרבות מיוחדת במינה אל האל, העמיד והציב את האבן עליה הניח את ראשו, יצק עליה שמן ונדר לשימושה העתידי כמזבח בבית אלוהים. בית המקדש אכן נבנה לימים לפי הפרשנות המקובלת (רמב"ן ומקבילות) במקום החלום. היו פרשנים שצירפו פרטים בתיאור, והסיקו שהאבן "מאבני המקום" עליה הניח יעקב את ראשו, ואותה הקדיש להיות מזבח עתידי ביוצקו עליה שמן, אבן מאבני ה"מקום" שהוא פסגת הר המוריה, חייבת הייתה להיות משרידי המזבח עליו עקד אברהם, סבו של יעקב, את אביו יצחק!⁹ במילים "מה נורא המקום הזה, אין זה כי אם בית ה' וזה שער השמים" הביע יעקב את עצמת תחושותיו מול החוויה העמוקה שחוהה, כהמשך ישיר לחוויית העקידה שאירעה לאבותיו במקום זה ממש, חוויות אשר היוו "קפיצת מדרגה" אמונית עבור שלושת "אבות האומה".

מושג "שער השמיים" בהקשר של הר המוריה וסביבתו אינו בלעדי לצאצאיו העבריים של יעקב: הנצרות עשתה אף היא שימוש במושג "שער השמים" בתארה את עליית ישוע השמימה מראש הר הזיתים כשהוא מותיר ביד מלאכים את הבשורה בדבר שובו העתידי למקום. (מעשי השליחים א' 9)

⁹ ס.ל.מ. בגימטריא "סיני" – פירוש רד"ק שם וכן ב"ר שם. אבני מזבח העקידה ואבני חלום הסולם של יעקב, ר' פירקא דר' אליעזר שם, ור' גם פירוש חזקוני שם.

האסלאם אף הוא מתייחס להר המוריה במונחים דומים, בפירוש המקובל לפסוק הראשון ב"סורה" השבע עשרה בקוראן, "סורת מסע הליל" או "סורת בני ישראל".

הפסוק מתייחס לפי פרשנות מוסלמית זו למסעו המיתי של מחמד בליל ה- 27 לחודש ראג'ב אל ה"רקיע השביעי" דרך הר המוריה בירושלים. מסע שהתבצע בשני מהלכים: בראשון ("איסרא") הגיע מהעיר מכה אל ירושלים, ובשני ("מיערג'") טיפס ועלה ב"מעלות של אור" מסלע ה"סחרא" אל ה"רקיע השביעי", שם ציווה אותו אללה על חמש התפילות היומיות. מיצווה זו היא אחד מ"חמשת עמודי האסלאם" / "ארכאן אל איסלאם" שאף הן, כמו מערכת המצוות המעשיות ביהדות, מהוות סוג קשר אפשרי בין אלוהות רוחנית מופשטת לאדם "בשר ודם".

העובדה התמוהה לפיה לא עלה מחמד השמימה ישירות מה"כעבה" המקודשת במכה לקראת מפגש כה גורלי, הביאה מלומדים שונים לקשור מסורת פרשנית זו לפסוק המקורי הסתום, למאבקים בין שושלות מוסלמיות יריבות בתקופות שונות של ההיסטוריה המוסלמית. או לניסיון להציב מסורת כזו-מקראית ראויה, המקדשת את הר הבית לאסלאם, מול המסורות הנוצריות הנקשרות בגבעת הגולגותא ובמבנה כנסיית הקבר הנשקף ממול. טענות אקדמיות אלו ואחרות תוספנה להתקיים לצד המסורת הדתית המזהה את מהות המקום גם עבור האסלאם כ"שער השמים", מהות אשר לדעת מאמניה אינה נובעת כמובן משיקולים גיאוגרפיים או "גיאוגרפיים" חולפים.

יוצא כי מסורות והתייחסויות מוסלמיות ונוצריות באשר לסגולותיו של המקום חופפות למדי לשיח היהודי האורתודוכסי אודותיו. וכי למיתוסים הקושרים בשלוש האמונות את ראשית התקדשותה לאדם הראשון ולמעשה לאל עצמו, מתווסף מיתוס היותה "שער שמים" נמשך והולך. ניתן לראות בהתייחסות זו המשך לקו הסמלי האנכי העולה מ"תהום רבה" החסומה לנצח ב"אבן השתייה" אל מציאות ה"עולם" הנתפש בחושים, וממנה הלאה ומעלה אל המציאות הרוחנית והמופשטת של "שמים" / "רקיע- השביעי".

חלק חמישי: אחרית/אסכטולוגיה

היסוד המרתק ביותר בהווייתה ה"מקודשת" או הנבדלת של ירושלים קשור במסורות הנוגעות לעתידה, שכן ראוי לשים לב לעובדה הייחודית ולפיה סיפורה ההיסטורי של ירושלים אינו מצטמצם לתולדות עברה כמקובל בשאר ערי תבל ואתריה, אלא כולל, ואולי אף מתמקד, בעתיד אשר ניבאו לה נביאי שלש הדתות ומסורותיהן לפני מאות ואלפי שנים:

כפי שיבואר להלן, ובאופן לגמרי לא צפוי, הדרמטית במסורות אחרות הימים קשורה דווקא בפרשנות לסיפור "העקידה" שהוא מהמוכרים בסיפורי המקרא. הסיפור מתייחס אמנם לראשית הקשר המקראי "ההיסטורי" בין עם ישראל להר המוריה, אולם מסורת פרשנית נועזת לסעיף שולי לחלוטין לכאורה בסיפור, מאירה באור חדש ומרתק את תמצית הווייתה ומשמעותה הסמלית של ירושלים בעבר, וביתר שאת- בעתיד.

משמעות זו שבאופן מוחלט אינה משתמעת מפשט הכתוב, מקופלת דווקא במושג התמוה לכאורה של ה"חמור" אשר שימש את אברהם בדרכו להר המוריה:

"קח נא את בנך, את יחידך, אשר אהבת, את יצחק, ולך לך אל ארץ המוריה והעלהו שם לעולה על

אחד ההרים ... ויחבוש את חמ(ו)רו..." (בראשית "וירא" פרק כ"ב) במילים אלו נפתח אחד האירועים הדרמטיים והמורכבים ביותר במקרא. אברהם, אשר מוכן היה לעמוד מול האלוהות בוויכוח עיקש ונועז בניסיונו להציל את אנשי סדום החוטאים, לא ניסה ולו גם ברמז, לתהות על הציווי הנוגע לחיי בנו שלו. יתרה מכך, למרות שהציווי לא קבע מסגרת מחייבת של זמן, לא ניסה אברהם לדחות את ההוצאה הנוראה לפועל ולו ברגע, נהפוך הוא: "וישכם אברהם בבוקר..." הוא אף לא ניסה למסור את ההכנות למסע ביד מי מעבדיו הרבים: "...ויחבוש את חמ(ו)רו".

אברהם יצא אל הניסיון הגדול, שהפך באורח דיאלקטי להיות גם ניסיונו הגדול של האל, לראות כיצד יתיישב הציווי להקרבת יצחק עם ההבטחות המוקדמות ל "כה יהיה זרעך" (ככוכבי השמים) ו"ביצחק ייקרא לך זרע" שנאמרו בפרשה המקראית הקודמת. (רש"י על המילים "עד כה" בפרשת "לך לך פס' ו', וכן סרן קירקגור במאמרו "חיל ורעדה").

"ויקח את שני נעריו אתו..." ממשיך הכתוב, ושני "נערים" אלו היו לפי הפרשנות המסורתית ישמעאל, בנו בכורו בן החמישים בשלב זה, ודמשק אליעזר הישיש, אשר על ביתו של אברהם ומי שהיה אמור לרשת את נכסיו של אברהם בחומר וברוח, אלמלי נולד יצחק. אליעזר שנתפס אצל חז"ל כמודל לתלמיד מובהק: "דולה ומשקה מתורת רבו לאחרים". (ילק"ש בראשית רמז ק"ד).

בשונה לחלוטין מהמסורת הנוצרית המקובלת, טוענת הפרשנות היהודית כי גילו של יצחק בזמן מעשה העקידה היה 37 שנים! לא נער צעיר, תמים וחסר אונים, הנגרר בלא דעת אל גורל נורא כדרך שמפרשת הנצרות את סיפור המעשה (ור' לדוגמא את פסיפס העקידה בכנסיית הקבר נוכח מקום הצליבה, וציורי עקידה אחרים לאין מספר), אלא גבר חסון במלוא שנותיו, הפוסע לצד אביו הישיש המופלג (בן 137..). לא בכדי מדגיש הכתוב פעמיים את הביטוי "וילכו שניהם יחדיו". זה לשחוט וזה להישחט, זה להקריב וזה להיות מוקרב, בהכרה מלאה ובהסכמה הדדית.

מדרשים שונים עונים על השאלה כיצד זיהה אברהם את הר המוריה בקרב "ארץ המוריה" רחבת הידיים אליה נשלח (בראשית "וירא" כ"ב 2), ומציינים אותות שונים אשר כיוונו אל ההר. האותות אשר נצפו על ידי אברהם ויצחק נעלמו מעיניהם של אליעזר וישמעאל למרות שיעור קומתם הרוחני.

אם נייחס לסיפור בסיס היסטורי ולא נראה בו אך סיפור מיתי בעל משמעות מוסרית, הרי שייתכן וצפה אברהם אל הנוף הרחב למולו מהמקום בו מצויות כיום טיילות הנוף במרום רכס ארמון הנציב / ג'בל מכאבר. משכשלו שני המלווים בזיהוי האותות, ציווה אותם אברהם להישאר "עם החמור" בזמן שהוא ויצחק ימשיכו לבדם את דרכם אל ההר, ומושג מופלא זה של "חמור" דורש כפי שיובא להלן עיון מעמיק מכיוון שהוא מקפל בחובו את תמצית מיתוס ירושלים:

רש"י המקובל כגדול ולמעשה כקאנוני במפרשי המקרא, בוחר לתמצת במקום אחר דווקא מספר פרטים מפתיעים ביותר בהתייחסותו ל"חמור" זה. הוא עושה זאת בהתייחסו ל"חמור" עליו רכבו משה וציפורה בדרכם למצרים (פרשת "שמות") וכותב עליו כך: "חמור המיוחד, הוא החמור שחבש אברהם לעקידת יצחק, והוא שעתידי מלך המשיח להגלות עליו..."¹⁰

מדרש ה"פירקא דרבי אליעזר" הקדום בן המאה השמינית עליו מתבסס רש"י, ואשר יש המנסים לזהותו כמקור תנאי, מעשיר את הפרטים שמוסר לנו רש"י, מוסיף על אלפי שנותיו של חמור מופלא זה, ומזהה אותו כתולדת בריאה אשר נבראה ב"שעת בין השמשות", פרק זמן אשר חז"ל דורשים אותו להיות כולו סוד, ואשר הפריד בין ששת ימי הבריאה בהם נבראה המציאות החומרית הנגלית והמושגת בחושים, לבין "יום השבת" (המבטא מציאות שונה בתכלית מכל המוכר לנו, מציאות שאף אדם, אף לא האדם הראשון זכה לחוות, ור' הערה מס' 2)

לפנינו ברייה ואולי נכון יותר לתארה כ"מהות" המכונה "חמור", קיומו של "חמור" זה נמשך והולך מימי ראשית הזמן ההיסטורי ממש ועד אחרית הימים, ושלשה עושים בה שימוש ו"רוכבים" עליו: אברהם, משה, ומשיח למרות מאות ואף אלפי השנים המפרידות ביניהם!

אחד המפרשים אשר התייחסו למהות הסמלית של מושג זה של ה"חמור" הוא מהר"ל מפראג¹¹. פירושו של מהר"ל מסביר כי "רכיבה" משמעותה שלטון ברור ומוחלט של הרוכב על הנתון תחתיו, וכי שלש הדמויות וודאי שאינן רוכבות על בעל-חיים, שכן שום בעל חיים אינו נצחי דיו על מנת שכל השלשה ירכבו על גבו...

על מנת להבין את מהות "רכיבתן" כלומר שליטתן של שלש הדמויות על הנתון תחתן, שיכל מהר"ל את אותיות ח.מ.ר. וקיבל תחתן את המילה או את המושג "חומר"!!

לשיטתו "רוכבים" אברהם משה ו"משיח" דרך שלטון מוחלט, לא על בעל חיים כי אם על אופן תפיסת העולם והבנת המציאות!- ההבנה או התפיסה המקובלת (וודאי

¹⁰ רש"י בפירושו לשמות "שמות" ד' 20 המסתמך על המקור התנאי הקדום של "פירקא דר' אליעזר" ועל הב"ר

¹¹ המהר"ל (ר' יהודה ליווא בן בצלאל) מפראג "גבורות ה' על שמות ד'. החמור בן האתון שנבראה בשעת "בין השמשות" בתוך פירקא דר' אליעזר פרק שלושים.

בתקופה האמורה) לפיה ה"חומר" או "המציאות הנגלית" הנתפשת באופן חושי היא היחידה הקיימת, ואין עוד זולתה.

פירוש זה מבקש לומר כי אברהם, משה, ודמותו העתידית של "משיח" הן דמויות הנמצאות "גבוה" ממציאות זו, ומבטם צופה,, דרכה" אל הרחק מעבר לה. אברהם המכונה "עברי", 'שכל העולם מעבר אחד והוא מהעבר האחר',,, רכב" על ה"חומר" בדרכו אל העקידה, במטרה להנחיל תפיסת עולם רדיקאלית מהפכנית זו לבנו יצחק ולצאצאיו אחריו. משה,, רכב" על ה"חומר" בדרכו למצריים במטרה להנחיל עולם מושגים מהפכני זה לעם שלם אותו עתיד היה לשחרר במעמד הר סיני מעבדות שעל פי פירושים רבים הייתה בעיקרה רוחנית, ואילו "משיח" יהיה זה ש,, ירכב" אל "שערי ירושלים", באירוע סמלי אשר תוצאתו תהיה הכרה מיידית ומלאה של עולם ומלואו במציאות ובתובנה החדשה.

יהיו מי שיאמרו כי בכך מקפל מושג ה"חומר", או נכון יותר לומר: ה,,רכיבה העתידית על גבו" אל "שערי ירושלים", את תמצית משמעותה ומהותה של ירושלים כסמל, כמטאפורה, כמיתוס...

המסורת הנוצרית מפתחת באשר לעתידה של העיר את מושג "העיר הגדולה ירושלים הקדושה" (חזון יוחנן כ"א-כ"ב) עיר עצומה ומופלאה ה"יורדת מן השמים מאת האלוהים.

היא ה"כלה המקושטת", היא "אשת השם". עיר כבירה אשר חומותיה אבנים טובות, רחובותיה זהב, והיא נעדרת היכל שכן האל עצמו ומשיחו הם היכלה. עיר ללא אור שמש ולבנה, שכן כבוד האל ומשיחו הם אורה. (שם, כ"ב 22)

תיאורים אלו מהווים סימבוליזציה של העיר הנוצרית העתידית אשר כל הווייתה סמל ודימוי למציאות אידיאלית של שלטון האל ומשיחו. למרות שפרשנות קתולית מאוחרת מקובלת מזהה בירושלים זו של יוחנן את מוסד ה"הכנסייה", הרי שמושג "ירושלים" משמש גם במקרה זה ככלי המיתי בדרך למימוש של עתיד בו "מלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים" בביטוי מושאל.

גם לאסלאם מסורות המנשאות ומרוממות את העיר לקראת השיא הצפוי לה בעתיד: ספרות הפד'איל שהוזכרה קודם לכן, מבהירה משהו מ"הלהט האסכטולוגי" של "אינתיפאדת אל אקצ'א": מסורותיה מתארות את חלקה של ירושלים באחרית הימים כמקום המשפט האלוהי האחרון, ביופייה ובחומרים מהם תהיה בנויה, מזכירה ירושלים של ספרות הפד'איל את עירו של יוחנן. מסורות שונות מתארות אף כיצד תעלה לקראת האירוע הדרמטי אבן הכעבה המקודשת מאתרה אשר במכה לקראת סלע הסח'רא אשר בירושלים "ככלה העולה לקראת חתנה"! (יש להניח

כי גם מסורת זו, כמו גם תיאורי ירושלים כעיר של אבנים יקרות מהווה הדל"כלת ירושלים הקדושה" של חזון יוחנן).

הכעבה תעלה לקראת הסח'רא בירושלים כשהיא מלווה בכל אותם שביצעו את מצוות החאג' ביום מן הימים. אז תישמע בפעם האחרונה תרועת קרן האייל של המלאך אישרפיל, ובה בעת יתנשא אדם הראשון ויעמוד ברגליו על הסח'רא בזמן שכל צאצאיו נאספים לקראת משפטם.¹² נועזותה של המסורת עלולה לגרום אי נוחות גם בקרב מוסלמים רבים, שכן היא מעמידה בבירור את קדימותה של ירושלים למכה "באור האמת" של אירועי אחרית הימים, אירועים המאחדים את שני אתרי הקדושה, ויש לדייק בהם: בקרב עולם מושגים מוסלמי פטריארכאלי, מכה היא "הכלה", ומכה היא העולה אל ירושלים אל סלע הסח'רא "חתנה"!

מסורות אלו ממחישות כי גם בעולם המוסלמי יש מי שרואה בירושלים את המקום בו תתנשא בעתיד ההיסטוריה לקראת שיא, לקראת מיצוי של העידן הנוכחי בתולדות האדם וראשיתו של עידן חדש אודותיו מתייחסות כאמור גם מסורות הפד'איל בלשון דימוי וסמל.

מסורות אלו ורבות אחרות, ממחישות את קסם ייחודה של ירושלים כמו גם את הצד הטראגי של הווייתה המיתית והסימבולית. ירושלים היא עיר אשר היסטוריוגרפיה תלת-דתית זהה כמעט במונחיה, מיתית ומטא-היסטורית בעליל באופייה, קובעת ומכוונת רבים מהאירועים אשר התרחשו בה בעבר, ומתרחשים בה גם בימים אלו ממש...

חלק שישי מהפכות תודעתיות

יש מקום לסיים התייחסות לפן זה של הווייתה ההיסטורית המקודשת של ירושלים, במספר מילים אודות עוצמתן של כמה מהחשובות במהפכות המוסר והתודעה בהיסטוריה האנושית, מהפכות אשר החלו בירושלים, וממנה התפשטו במעגלים מתרחבים והולכים אל קצווי תבל. מהפכות אלו עוד חוזרות ומדגישות את דימוייה של העיר כ"טבור הארץ". דווקא נוכח הצניעות החזותית של אתר "עיר דוד" גרעינה ההיסטורי הזעיר כל כך של ירושלים, מקום בו החל תהליך התפשטותן של מהפכות אלו-מתעצם פי כמה וכמה הרושם שהן מותירות:

"שויון האדם וצדק לכל"

בתקופה המקראית נחלקה החברה האנושית בקרב מרבית העמים למעמדות ולשכבות חברתיות נוקשות, אשר כמעט ולא אפשרו "מוביליות" של מעבר מאחת לשנייה. המבנה הסכמתי החברתי המקובל היה דומה בצורתו לפירמידה מחודדת ובראשה השליט, ולה בסיס רחב ביותר ובתחתיתו

¹² ר' לעיל הערה 4

מעמד העבדים. קודקסים שונים של חקיקה ומשפט נועדו לבני המעמדות השונים, שכן זו הייתה תקופה בה היוו מלכים את מקור החוק, יצרו אותו לטובתם ולטובת קרוביהם, ומטבע הדברים ניצבו מעליו. אם מתוקף מעמדם האלוהי (כפרעה המצרי) ואם בשל היותם נציגי האלים ומולכים בהשראתם.

בעיצומה של תקופה זו, ולמעלה מעשרים ושבע מאות שנים לפני שנפוצו מסריה החברתיים השוויוניים של ה"מהפכה הצרפתית"! התרחש בירושלים אירוע דרמטי אופייני אשר היווה שבירה מוחלטת של כל מוסכמה חברתית בת הזמן: אל מול מלך חוטא התייצב לפתע "נביא" איש אלוהים, ללא כל היסוס הפנה לעברו אצבע מאשימה בקוראו "אתה האיש!". (שמ"ב י"ב 7) בקריאה זו הציב נתן, נביא החצר של מלכות דוד את הנורמה המהפכנית אשר רק בירושלים יכולה היתה להיות מוכרת כהד לצווים מוסריים מקובלים: הצווים האלוהיים לשוויון האדם ול"צדק לכל". צווים המציבים את המלך כראשון בין שווים, אולם לא בזכויותיו, כי אם דווקא בחובות המוטלות עליו מתוקף מעמדו.

שלום והרמוניה

בתקופה המקראית היו "אלי מלחמה" מהמרכזיים והחשובים במרבית הפנתאונים: מלחמות העמים היו שדות קרב בהן התנצחו אלוהויות יריבות זו כנגד זו, ושפיכות דמים נדמתה להיות חלק בלתי נפרד, ולעתים אף חיובי ורצוי של המציאות. על רקע זה נוצק בירושלים חזון אשר הציב אלטרנטיבה קסומה למוראות המלחמה.

קרוב לוודאי שרבים הנידו ראשיהם בתימהון ובחוסר הבנה כאשר הזהדו ברחובות העיר לראשונה הביטויים: "לא ישא גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה", "וכיתתו חרבותם לאתים..." , "וגר זאב עם כבש ונמר עם גדי ירבע", וקריאות נוספות ברוח זו, שכן אלוהי ישראל עצמו מכונה "ה' צבאות" והמקרא מרבה בתיאורי "מלחמותיו". אולם המסר הנעלה של הנביא ישעיהו חלחל בהדרגה לתודעת התרבות המערבית, וביטויים אלו הפכו להיות עם חלוף הזמן לסיסמאות קלישאויות כה "משופשפות" עד כי נבצר כמעט לייחס להן את המהפכנות אשר אפינה אותן על רקע זמנן.

החזון המעלה על נס אידיאל של שלום והרמוניה בין כלל מרכיביה של הבריאה כולה, ולא רק בין אדם לאדם וממלכה לממלכה, התפשט והפך לנחלת מרבית הציוויליזציה המערבית המודרנית, גם אם עודנו אוטופי ורב כל כך המרחק למימושו.

היסטוריה טלאולוגיה, סטיכית ולינארית

בזמן שתרבויות רבות הבינו את מסגרת הקיום האנושי כמעגל נצחי הנידון לשוב ולחזור על עצמו, מציאות מעגלית אשר הד להם ביטויי ספר קהלת "אין כל חדש תחת השמש", ו"מה שהיה הוא שיהיה", כמו גם מושגים מהמזרח כ"קארמה" ו"סמסארה", בזמן זה יצרו נביאים בירושלים תפיסה היסטורית שונה בתכלית. מהפכנית ונועזת: הם עיצבו תפיסה "קווית" הטוענת לתכליתיות

הבריאה ולהתקדמותה המתמדת לקראת מימוש מטרתה! היסטוריה ליניארית מתפתחת זו היוותה אנטיזה מוחלטת לתפיסה המעגלית חסרת התוחלת. מסר אחד משותף היה לכלל הנביאים אשר השמיעו את בשורתם משך מאות שנים ברחובות העיר: המציאות הנוכחית המעוותת, הרוויה בסבל, ברוע ובאטימות, עתידה לחלוף, ואת מקומה עתידה לרשת מציאות הפוכה בתכלית, מציאות אשר תביא למיצוי ולמימוש את האידיאלים הנשגבים של שוויון האדם, "צדק לכל", שלום והרמוניה, והכרה רוחנית "כמים לים מכסים". הנביאים טענו כי ביד האדם מישראל להחיש במעשיו את התהליך או להאט אותו, אולם הם היו שותפים כולם לדעה לפיה התהליך הוא סטיכי שאין לעצרו כליל. הם ראו בחזונותיהם מציאות שבוא-תבוא, ותגשם אם במוקדם או במאוחר. ניתן לפיכך לומר כי מירושלים נישאו לראשונה בתולדות המין האנושי עיניהם של בני אדם בתקווה אל העתיד!! שהרי טרם שיצקו נביאי ירושלים תפיסה מהפכנית זו, לא טמן העתיד בחובו כל תקווה, בלתי אם חזרה תמידית על מוראות העבר.

חמש מהפכות תודעיות כבירות חוללה ירושלים: השלוש שצוינו לעיל, שנוספו לשתיים קדומות ורדיקאליות אף יותר: המהפכה אשר הנחילה לציוויליזציה המערבית את האמונה באלוהות בלתי נראית, בוראת, מצווה ומשגיחה (המונותיאזם), והמהפכה הקונספטואלית של יום ה"שבת" כיום מנוחה שבועי מקודש, מנוחה הנובעת מציווי אלוהי, ואינה של הגוף בלבד. בפרספקטיבה היסטורית היה די בכל אחת מהחמש כדי להעניק לירושלים מעמד אלמותי.

ניסיון לסינתזה של שלש הפסגות בירושלים:

לאחר בחינת ההיבט הסמלי המתבטא בהר המוריה ובאתרי ה"אגן הקדוש" סביבו, ננסה להעלות כמה מהמשמעויות והסמלים שמבטאים אתרי הר-הרצל המתנשא בצידה המערבי של העיר, ואלו המצויים בגבעת רם המצויה במרכזה, ולבחון את אפשרות הסינתזה הרעיונית בין שלש הפסגות:

זיכרון יהודי וזיכרון לאומי בהר הרצל

אתרי הזיכרון והמורשת השונים בהר הרצל נוסדו על פי חוק הכנסת, ואופיים כפי שנראה להלן הוא לאומי במובן היותר רחב של המילה: בפסגת הר הרצל קבורים גדולי האומה הקשורים בתחייה הציונית הלאומית המודרנית.

ראוי לציין כי חלקם נפטרו בנכר, או שמרבית פעילותם התבצעה מחוץ לגבולות הארץ, ובראשם הרצל עצמו, ולפיכך אין לראות במקום "פנתיאון" ממלכתי "ישראלי", אלא "ציוני" במובן המרחיב של הביטוי.

בבית הקברות הצבאי של "הר הזיכרון" מצויים קברי אחים ובהם טמונים חללי קרבות אשר התנהלו מחוץ לגבולות ירושלים: קרב הקסטל, שיירת הל"ה, גוש עציון, שיירת נבי דניאל, נופלי קרבות לטרון וחללי קרבות נוספים אשר התנהלו בדרכים המוליכות אל העיר ובהם נפלו חללים מהארץ כולה. בבית קברות זה מצוין גם זכרם של צוות הצוללת "דקר" שטבעה/הוטבעה במי הים התיכון הרחק מגבולות הארץ, הצנחנים הישראליים שנפלו באירופה הכבושה בידי הנאצים, כ"ג הפלמ"חאים "יורדי הסירה", ורבים נוספים אשר אינם בהכרח בני ירושלים, ובכל זאת מצוינים או קבורים במקום. ניסיון למצוא קו מאחד בין המקרים השונים מראה כי נופלים אשר מקום קבורתם אינו ידוע, נופלים אשר נסיבות מותם הפקיעום במידת מה מנחלתה הבלעדית של משפחתם הקרובה, הפכו לחלק מ"הזיכרון הלאומי" ולפיכך הם מונצחים באתר זה.

לעומת הבט זה של "הזיכרון הלאומי הישראלי" הרי שהאתרים המנציחים במקום את זכרם של 200,000 חיילים יהודים אשר נפלו בשורות הצבא האדום במלחמתו בנאצים, וזכר החיילים היהודים אשר נפלו בשורות הצבא הפולני באותה המלחמה, הופכים במובחן את בית הקברות הצבאי של הר הרצל לבית קברות צבאי לאומי כלל-יהודי.

לעומת פסגת ההר ובית הקברות הצבאי, בהם מעומעם מעט המרכיב הלאומי הכלל יהודי, הרי שמשמעות זו במובנה הרחב ביותר, מיוצגת באתר הזיכרון לשואה ולגבורה ב"יד ושם"! ניתן בהחלט שלא לזהותו כ"אתר ישראלי", אלא כציון המרכזי של העם היהודי כולו למוראות השואה.

אירועי שלשת ימי הציון הלאומיים המודרניים נפתחים בטכסים הנערכים בשלשת חלקיו השונים של ההר: פתיחת אירועי יום הזיכרון לשואה ולגבורה נערכת בטכס ממלכתי מרכזי ב"אוהל יזכור" ביד ושם. יום העצמאות אשר רבים רואים בו את התשובה היהודית המשמעותית ביותר לטראומה הנוראה של השואה, נפתח בטכס המרכזי בפסגת ההר סמוך לקברו של הרצל, ואילו יום הזיכרון לחללי צה"ל, יום המבטא פועל יוצא טראגי של הקוממיות הלאומית, מצוין בטכס מרכזי בשטח בית הקברות הצבאי במורד המזרחי של הר.

גבעת רם: ממלכתיות לאומית ישראלית

בתווך, בין "הר הזיכרון הלאומי המודרני" במערב העיר ל"הר הזיכרון הדתי וההיסטורי" במזרחה, מצויה פסגת "גבעת רם" המבטאת היבט מרכזי נוסף בהווייתה של ירושלים: המוסדות המצויים על פסגה זו ובסביבתה הקרובה, מהווים הד לשתי תפיסות לאומיות אשר לאורן כוננה מדינת ישראל המודרנית: חזון מדינת ישראל כ"מקלט ליהודים", חזון אשר עוצב על ידי תיאודור ב.ז. הרצל במטרה לפתור את הבעיה הקיומית של היהודים הנרדפים ונרצחים בשל היותם נעדרי מולדת לאומית, ולעומתו חזון ירושלים כ"מקלט ליהדות" כפי שעוצב בידי אשר צבי

גינצברג הידוע בכינויו "אחד העם", הוגה שראה דווקא בהתבוללות ובאובדן הזהות התרבותית העצמית את הבעיה הקיומית המרכזית של יהדות זמנו, תופעה אשר הביאה במהירות גוברת והולכת להתבוללותם ולאובדנם (הלא אליהם) של יהודים במספר גדל והולך מקרב עמם. בגבעת רם מרוכזים מרבית המוסדות המהווים את "כלי הממלכה" המאפשרים את החיים הלאומיים העצמאיים אשר צפה הרצל בעיני רוחו: משרדי ממשלה, משכן הכנסת, בית המשפט העליון, בנק ישראל, ומוסדות רבים נוספים. ראוי לציון את התכנון והעיצוב הסמליים של המכלול כולו, באופן בו מתנשא בית המשפט העליון בראש מכלול המבנים, ומאפשר מתיחה מובחנת של קו ישיר וסמלי המחבר בין לשכת נשיא ביהמ"ש העליון אל פתח בית המחוקקים. באותו האופן ממקמים המבנים של משרדי הממשלה השונים, משרדי הרשות המבצעת, בקשת רחבה המחברת בפעילותה המעשית, כמו גם בעיצוב הסמלי של מיקומם הפיסי, בין משכן הרשות המחוקקת ה"כנסת" למבנה הרשות השופטת. לצד כל אלו ניצב מבנה "בנק ישראל" המאפשר כלכלית את פעילותן של שלוש הרשויות הללו.

ריכוז המוסדות המהווים את "כלי הממלכה" ההכרחיים להבטחת התפקוד היומיומי הטכני של הקיום הלאומי, מוקף במעגל רחב של מוסדות אשר מטרת תפקודם ופעילותם משקפים את חזון "המרכז הרוחני המקריין" ששאף לו "אחד העם", ההוגה הציוני הגדול שהיה עמית ויריב להרצל בהנהגה האידיאולוגית של ראשית הציונות:

האוניברסיטה העברית בגבעת רם היוותה עד שנות השבעים את משכנו הראשי של אחד מבית היוצר המרכזיים של התרבות היהודית המתחדשת. גם כיום, לאחר מעברן של מרבית הפקולטות הרלוונטיות לנושא, ושובן אל הקמפוס המחודש בהר הצופים, כמו גם התפתחותן של רבות נוספות בכל רחבי הארץ, הרי שבכל זאת נותרו במתחם כמה מבתי האוצר המרכזיים של התרבות היהודית הכתובה ("הספרייה הלאומית") והמושמעת ("הפונתיקה") - הספרייה המרכזית למוסיקה יהודית מסורתית) זו משמרת מגוון עצום של יצירה מוסיקאלית וקולית אשר לעתים קרובות הוא הד נשמע יחיד לעולם יהודי שאבד עם חורבן של קהילות האירופאיות בשואה הנאצית, או הפסקת פעילותן של קהילות אחרות אשר נתמעטו או חדלו להתקיים.

"מוזיאון ישראל" מהווה את בית האוצר הלאומי המרכזי להיבטים הפלאסטיים של התרבות והמסורת היהודית, וניתן לראות גם ב"מוזיאון ארצות המקרא", "מוזיאון המדע", "האקדמיה למוסיקה", מכללת "אורט", "הארכיון הציוני" מרכז הקונגרסים, "מכון שכטר ללימודי היהדות" ומוסדות רבים נוספים הממוקמים בשולי הגבעה, כנכללים בהיבט התרבותי המדובר.

אחרית דבר ויצירה פיסולית המהווה במיקומה ניסיון לסינתזה:

אחרית דבר ויצירה פיסולית המהווה במיקומה ניסיון לסנתזה:

לוח השנה היהודי מכיל ימי ציון רבים אשר מקורם דתי, ואחרים אשר מקורם לאומי. הראשונים נקשרים כולם ישירות או בעקיפין (על פי מקורות מדרשיים שונים) להר המוריה. לעומתם נקשרים כפי שראינו שלשת ימי הציון הלאומיים ישירות עם אתרי הר הזיכרון הלאומי, הר הרצל.

המתח בין המשמעות הסמלית המתבטאת בשתי הפסגות האמורות, מתח שניתן לו ביטוי קיצוני ביותר במאמרו הקונטרוברסלי של הסופר א. ב. יהושע: "הקיר וההר"¹³ מתמתן במידה מסוימת על ידי התכנים והמסרים שמבטאת הפסגה האמצעית- גבעת רם.

שילוב חזותי מיוחד במינו של המסרים השונים מצוי בפסל "מנורת הכנסת" מעשה ידיו של בנו אלקן. תבנית הענק של המנורה הניצבת היום נוכח מבנה הכנסת, מהווה פרשנות פיסולית יצירתית לסמלה הלאומי של מדינת ישראל. בנו אלקן עיצב מחדש את הסמל הלאומי שהיה פריט פולחני דתי ביסודו (מנורת המקדש אשר הכהן הגדול היה ממונה על הדלקת נרותיה) ויצק אל תוכה מגוון משמעויות לאומי מודרני נוסף: גוף המנורה מכיל עשרות תיאורים יצוקים לאירועים שונים בעברו של העם היהודי, ובמחשבה תחילה בחר אלקן למקם בראש הכן המרכזי של המנורה את משה האוחז בלוחות הברית, ללא ספק מהסמלים הדתיים היותר מובחנים של הקיום היהודי, בעוד שבבסיס המנורה יצק אלקן תיאור חזותי המבטא את מאבקם של החלוצים (החילוניים) להקמתה של המדינה הציונית הלאומית המודרנית.

מנורת הכנסת ממוקמת פיסית במרכז של ירושלים ו"צופה" לכאורה בעת ובעונה אחת אל שתי הפסגות: הפסגה "ההיסטורית דתית" במזרח, והפסגה "הלאומית מודרנית" במערב.

באופן חזותי השכיל בנו אלקן לאחד בפסל מנורת הכנסת שלו, את המסרים העולים משתי פסגות אלו לכלל מקשה אחת אשר יש בה כדי לאחד את כלל שדרות העם היהודי ומרכיביו, בארץ ובעולם, ולאפשר לכל יהודי לזהות בעיר את "ירושלים שלו".

ניספח חשוב ביותר על ירושלים כ"עיר הנשכחת"

התייחסות אל ירושלים כאל עיר „נשכחת" מהווה סוג של אוקסימורון: דבר הסותר עצמו מיני וביה. והלא אין עיר אחרת, מקום אחר, שיהודי מסורתי מעלה את זכרה כה הרבה, ולעתים כה תכופות. ובכל זאת...

¹³ "פוליטיקה" 1987

לפני כ- 1880 שנה, נקט קיסר האימפריה הרומית בצעד קיצוני וחסר תקדים: עם סיום המרד המכונה "מרד בר כוכבא", הגלה איליוס אדריאנוס את תושבי ירושלים מעירם, ולא עוד, אלא שככל הנראה גם אסר עליהם לבא ולראותה ולו גם ממרחק, תחת איום בעונש מוות.

עם סיום מרד דיכוי בר כוכבא, שארך שלוש שנים (132 – 135 לספירה) מרד שגבה משני הצדדים קורבנות עצומים, הבין אדריאנוס, שמרידות העם היהודי מהוות תופעה שונה מלוחמת החופש של עמים אחרים שמרדו באימפריה במהלך השנים:

שישים וחמש שנים לפני כן פרץ המרד המכונה בטעות בתולדותינו: "הגדול". לדיכוי של זה משך שלוש שנים נדרשה רומא לשלשה לגיונות בלבד, אשר חיסלו את קיני ההתנגדות המעטים שהציבו מולם הקנאים בעם, בעוד שמרבית הערים נכנעו ללא קרב. לעומת זאת, על מנת לדכא את מרד בר כוכבא בו נטל חלק העם כולו, נאלצה רומא להזרים ליהודה וממרחקים כבירים, לגיונות וחלקי לגיונות מקרב תשעה עד אחד עשר! כלומר בין שליש לכחצי כוחה הצבאי הכולל! האבידות הרומיות היו עצומות: לגיון שלם (ה- 22, ה"דיאטריאנה") הושמד כליל ושוב לא שוקם לעולם, ולגיונות רבים אחרים הוכו במהלך המרד כה קשות, עד כי נמנע אדריאנוס לפתוח את דיווחו לסנאט בפורמולה הידועה: "אם לכם שלום מה טוב, לי ולצבאותי שלום". עבור היהודים מכל מקום, מדובר היה בקטסטרופה של ממש: ההיסטוריון ההלניסטי רומי דיון קסיוס מעמיד את מספר אבידות היהודים על כ- 580,000 נפש! (הערכה הנחשבת לאמינה ביחס למספרים המופלגים שנקט בהם יוספוס פלאוויוס לתיאור אבידות המרד הגדול) הוא מונה 985 מבצרים, כפרים וערים חרבות, ומציין כי מחירם של עבד או שפחה יהודיים בשוק העבדים של אלכסנדריה צלל כדי "מנת מספוא של סוס לארוחה אחת", כה רב היה ההיצע!

אל לנו לשכוח כי בין שתי המרידות האמורות, קרא העם היהודי תיגר על רומא במרד נוסף שייתכן ועוצמתו לא נפלה מזו של מרד בר כוכבא, אלא שלא, "זכה" להיסטוריון מתעד: "מרד התפוצות בימי הקיסר טריאנוס (115 - 117 לספירה). הפך את העם היהודי רב האוכלוסין ועתיר הקהילות, (עשרה אחוז מאזרחי האימפריה לפי היסטוריונים שונים!) לקטן ושולי. קהילות התפוצה הרומית כולה נמחו לבלי שוב, ובראשן קהילת הענק של אלכסנדריה,

אדריאנוס שניסה לרדת לשורש הפנאטיות, המניעה את העם היהודי לשוב ולמרוד מרידות הנראות לכאורה חסרות כל סיכוי צבאי ריאליסטי, הסיק כנראה שיש בכך תפקיד לעיר ירושלים, ויותר מכך, - לאתר בית מקדשה, אשר למרות חורבנו, אין היהודים נואשים מתקוותם לשוב ולבנותו. לפיכך החליט לאמץ שיטות שנהגו בן אימפריות קודמות לרומא, ובניגוד לכל המקובל הגלה את תושבי ירושלים אשר המשיכו לחיות בעיר בצל חורבות מקדשה השרוף. עוד כשישים לאחר חורבנה בידי טיטוס פלוויוס בשנת 70.

חשוב לציין ובהקשר מאוחר יותר, כי עד ימי מרד בר כוכבא לא ניתן היה כמעט להבחין בין היהודים לבין הנמנים על הקהילה הירושלמית של ה"יהודים הנצרים": אלו גם אלו נהגו אותם מנהגים, קיימו אותן המצוות, התפללו יחדיו באותם בתי כנסת, ודמו חיצונית במראם. (הפירוד הגדול בין שתי הקבוצות אירע רק כאשר הוכרז שמעון בן כוסבא/בר כוכבא להיות לא אך נשיא,

אלא אף "מלך המשיח". עליו דרש ר' עקיבא גדול חכמי הדור, את הפסוק המקראי "דרך כוכב מיעקב". רק אז נפרדו סופית שתי הקבוצות, שכן הנצרים שמשיחם כבר בא לשיטתם מאה שנים קודם לכן, לא יכלו לקבל עליהם את מנהיגותו של בר כוכבא כמשיח, ולא הצטרפו לצבאו). אדריאנוס שלא ידע ולא התעניין בניואנסים אלו גירש את אלו גם אלו, החרים את העיר, ובנה אותה מחדש כקולוניה לחייליו במתכונת קלאסית של עיר רומית אלילית, אשר הוקדשה לשניים מהמרכזיים באילי רומא. הוא קרא לה בשמו ובשמה: "איליה קפיטולינה". אדריאנוס הקים שני מקדשים בשני הפורומים העירוניים: מקדש ונוס/אפרודיטה בגבעת הגולגותא (אתר פולחן נצרי קדום?) מעל הקרדו מקסימוס, ומקדש יופיטר/זאוס מעל הקרדו אשר בעמק, בראש הר המוריה על מקום חורבות המקדש היהודי השני, שיהודי העיר המשיכו כאמור לחיות בצל חורבותיו ששים ושתיים שנה עד שמרדו.

וכיצד קשור כל הנ"ל למושג "העיר הנשכחת" ולעניינו בכלל? מסתבר כי האדיקט הקיסרי של אדריאנוס לאיסור ישיבת יהודים בירושלים חודש ככל הנראה גם על ידי הקיסרים הבאים עוד למשך של מאות שנים אחר כך, גם במהלך התקופה הביזאנטית, (שאז נעשה הדבר מסיבות אחרות כמובן) נאסר על היהודים להגיע אל העיר. פעם אחת בשנה הותר להם הדבר, ובאופן מגבל ביותר, ביום תשעה באב. ביום זה הותר להם להגיע בשיירה מלווה באנשי צבא אל העיר ואל אתר המקדש החרב שהפך בינתיים לגל אשפה, ולקונן את קינותיהם על חורבן העיר, חורבן עמם, וחורבנם שלהם, כשהם משלמים, ובזהב, על כל דמעה ודמעה. לאחר מכן נבעטו החוצה מהעיר, ושוב לא ראו עד השנה הבאה.

משך מאות שנים לא התגורר אף לא יהודי אחד בעיר, ויוצא מכך שאף לא יהודי אחד ראה את ירושלים בעיניו! באופן דומה, אם כי לזמן קצר יותר – אף לא „יהודי נצרי“ אחד.. כל אתריה, אשר מסורותיהם נותרו חרותים כה עמוק בתודעה היהודית כמו גם הנצרות, מקומם הפיסי, הגיאוגרפי, הקונקרטי, – אבד לבלי שוב, שכן שוב לא היה אדם שיוכל להעיד עדות אמת: "כאן קרה הדבר", "אבי לקח אותי בידו והוביל אותי אל אתר מסוים וסיפר לי את סיפורו (היהודי/הנצרי) של המקום!"

כך קרה אף בנוגע לזיהוי המרכזי העונה לשאלה היכן בכלל היה מקום העיר! משך למעלה מאלף וחמש מאות שנים טעו מבקריה החדשים של ירושלים, (החל מראשית התקופה הביזאנטית), וזיהו את העיר מוקפת החומה (שונה כמובן מזו של היום) ומבוצרת בביצור אדיר סמוך לשער הכניסה הראשי (שונה אף הוא במידה רבה מזה הנשקף לעינינו כיום...) – להיות ירושלים המקראית, זו שבאסוציאציה מתחייבת נקשרת ב,עיני ליבם' להיות "עיר דוד ושלמה", עירם של הנביאים והמלכים הקדומים.

כך זוהה בטעות הביצור בשער העיר להיות "מגדל דוד", העיר וההר המוקפים בחומה זוהו כעיר המקראית "ציון". "דרך הייסורים" לשם דוגמא של מסורת נוצרית, זוהתה במאה ה-14 בלבד כעוברת בתוואי המוכר לנו כיום, וכך לגבי המוני זיהויים מוטעים אחרים! מבקריה של העיר צריכים היו להמתין עד שלהי המאה התשע עשרה, על מנת שיוכיח המחקר הארכיאולוגי ש"עיר דוד ושלמה", ירושלים התנ"כית, העיר שכל ילד יהודי או נצרי בעולם מכיר את תולדותיה, גרעינה מצוי הרחק מהר ציון, בתוככי המיקום הנוכחי של הכפר הפלסטיני סילוואן, מחוץ לחומות העיר, מזרזם לה, בחלקה התחתון של שלוחת "הר המוריה", מעל מעין העיר "מעין הגיחון". הדיון עוד הוסיף להתקיים עד שננעל סופית עם פרסום תוצאות חפירותיה של הארכיאולוגית הבריטית קתלין קניון ב-1965.

סיור צליינים/מאמינים בירושלים העתיקה כיום מוביל את המשתתפים בו לעצור לא אחת את מורה הדרך המקצועי בקריאה: "בבקשה ממך, אל תבלבל אותנו עם יותר מדי עובדות!..."

PLEASE! DON'T CONFUSE US WITH TOO MANY FACTS...

ובסאב-טקסט: הנח לנו להישאר עם כמה מהמסורות עימם באנו, ובהקשר הגיאוגרפי של מיקומן כמו שלימדו אותנו רבותינו / כמרינו...

C ארנון ברוקשטיין, 1993 עיבוד כולל: יולי 2008 – ינואר 2011

רוני, אני מפקיד בידיך טקסט זה בהמון הערכה ותודה.
אני מאד מקווה שתהנה ממנו, למרות, ואולי בגלל היותו "כבד" ועתיר תוכן.
מכל מקום, הוא מהווה דוגמא טובה ל"הדרכה ארנונית" אותה ביקשת לראות
בכתובים..

אשמח מאד לראות אותך ואת רעייתך באחד מסיורי המוקדשים (גם) לנושא זה,
סיורים המתקיימים תדיר מטעם המובילים בגופי ההדרכה בעיר.

הערה: מדובר בטקסט ארוך וכבד. למרות שמאד אשמח לשמוע את דעתך עליו, "קח
את הזמן"...

תודה, ארנון ברוק שטיין (סיורים ייחודיים בירושלים..)